

УДК 94(477.8)«1937»

РЕПРЕСІЇ НКВД ПРОТИ ПІДОЗРІЛИХ РАДЯНСЬКІЙ ВЛАДІ КИЇВСЬКИХ ВИКЛАДАЧІВ НА ПРИКЛАДІ ГЕРМАНА ШЛЕМА МОЙСЕЙОВИЧА (1937 РІК)

Ніколаєва Н.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто біографію викладача КДУ Ш.М. Германа. Проаналізовано його життя та діяльність. Досліджено причини його арешту та негативного ставлення чекістів до представників української науки та освіти у 1920-х – 1930-х рр. Доля колишнього викладача КДУ Ш. Германа виявилася досить типовою для арештованих у 1936-1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили.

Ключові слова: НКВД, арешти, репресії, чекісти, викладачі.

Постановка проблеми. Особливе місце у історії політичних репресій проти викладачів Київського державного університету (КДУ) займають ті репресії, які були проведені чекістами наприкінці 1930-х років.

Арешти викладачів здійснювались протягом 30-х років ХХ століття. І в розпал політичних репресій у 1937-1938 рр. це торкнулось також і науковців, і викладачів, зокрема в Київському університеті. Це свідчить про наявність в системі НКВД-НКДБ УРСР таємних обліків (картотек) щодо «неблагонадійних» осіб. Очевидно, що радянська влада стежила за «неблагонадійними», намагалася убезпечити себе від своїх же громадян. На жаль, поки що інформація про те, як проводилася робота зі створення таких обліків, а також дані про всіх заарештованих викладачів – уривчаста і неповна.

В архівах НКВД-КДБ на сьогодні вдалося виявити деякі характерні приклади, які добре ілюструють арешти київських викладачів і науковців в 1936-1937 рр., одним за яких є арешт Германа Шлема Мойсейовича, який варто розглянути детальніше.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що вона досі була маловивченою і про неї все ще небагато інформації у наукових публікаціях.

Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту викладача Київського університету, проведеного в 1936 р., прослідкувати долю заарештованого.

Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в ньому до наукового обігу вводяться раніше маловідомі документи спецслужб СРСР, в першу чергу – матеріали архівних кримінальних справ на репресованого київського викладача.

Історіографія питання обмежена. На сьогодні спеціальні праці, у яких би детально аналізувалася біографія Ш.М. Германа, практично відсутні. Саме тому край важливо вивчати і вводити до наукового обігу раніше маловідомі джерела – архівні матеріали більшовицьких спецслужб.

Серед найбільш важливих праць щодо долі репресованих викладачів слід назвати дослідження І. Біласа [2], С. Білокося [3], В. Заруби [6], Ю. Шаповала [10], Л. Шевченко [11], О. Юрковій [12], К. Довганя [5] та багатьох інших. На сьогодні про політичні репресії в сталінський період опубліковано тисячі наукових праць, які годі перелічити в короткому огляді.

У 1930-ті рр. трагічно склалася доля доцента історії західних країн історичного факультету Київського державного університету Германа Шлеми Мойсейовича (1899-1937). Про нього в науковій літературі ще й досі обмаль інформації. Досліджень про Ш.Германа, де було б детально з'ясовано його життєвий шлях та причини арешту, на сьогодні практично немає.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) збереглася архівна кримінальна справа на Ш.Германа № 50708-фп. Він проходив за груповою слідчою справою НКВС УРСР № 123 на «контрреволюційну троцькістську організацію на Україні». За цією справою було заарештовано та засуджено чимало викладачів Київського державного університету.

Виклад основного матеріалу. Про біографію Ш. Германа відомо не дуже багато. Згідно з анкетною, заповненою чекістами 29 лютого 1936 р. після його арешту, Герман Шлема Мойсейович народився в грудні 1899 р. в м. Золотоноші (тоді – Київської губернії, нині – Черкаської області). За національністю – єврей. Відомості про його родину також досить скупи та обмежені. Його батько Мойсей Самсонович Герман в 1913-1914 рр. займався торгівлею хліба, в подальші роки був службовцем. До революції 1917 р. Ш. Герман навчався в гімназії, а вищу освіту отримав в 1924 р. в Одеському інституті народної освіти. В подальші роки працював викладачем у різних навчальних закладах. Стояв на обліку в київському військкоматі. В будь-яких арміях в 1917-1921 рр. не служив.

Запідозривши Ш. Германа у «троцькізмі», чекісти пильно стежили за ним. В результаті Ш. Герман тричі заарештовувався органами НКВС: в 1929 р. в м. Одесі відсидів три тижні, після чого був звільнений; в 1929 р. був знову заарештований і посаджений і ізолятор, звідки звільнився в 1930 р.; в 1931 р. був заарештований в Одесі і пробув під арештом три місяця. Всі три арешти були за так звану «контрреволюційну троцькістську діяльність» [4, арк. 8].

Подробиці арештів Ш. Германа у 1929 і 1930 рр. збереглися у оглядовій довідці за цими справами. Отож, вперше Ш. Герман був заарештований 9 квітня 1929 р. Одеським окружним відділом ДПУ УСРР за звинуваченням «в участі у антирадянській організації». На попередньому слідстві Ш. Герман розповів, що він не був членом комуністичної партії, був знайомий з одеським

громадсько-політичним діячем Варшавським, з яким вів розмови на різні політичні теми, в т.ч. про опозицію. Чекісти вважали Варшавського «активним опозиціонером». Участь в проведених опозиційній роботі Ш. Герман заперечував. Також він відмовився називати своїх знайомих, з якими часто зустрічався до арешту, мотивуючи тим, щоб не наражати їх на арешт. Інших свідчень він не давав. Такі свідчення не могли сподобатися чекістам, і тому не дивно, що Постановою Особливої наради при колегії ОДПУ від 17 травня 1929 р. Ш. Герман був запрошений у містя, підвідомчі ОДПУ строком на 3 роки [4, арк. 127].

Але доля розпорядилася інакше. 8 січня 1930 р. Ш. Герман, перебуваючи у ув'язненні, написав власноручну заяву про те, що погляди опозиції він розділяв з часу дискусії перед 15-м з'їздом ВКП (б), але організаційно з опозицією зв'язаний не був. Вказав, що читав деякі підпільні видання приблизно в 1928 р., але від подальшої участі в цій діяльності відмовляється. Врешті, його «покаяння» чекісти оцінили, звільнили і дозволили працювати. Але, судячи з усього, він з тих часів перебував під наглядом НКВС УРСР.

На час арешту у 1936 р. Ш. Герман проживав у Києві на вул. Червоноармійській, б. 59, кв. 3. На його утриманні знаходився батько Мойсей Самсонович, 68 років; мати Бруха, 63 роки; з ними разом жили сестра Герман Анна Мойсеївна, 36 років, службовець, друкарка в одному з наркоматів УРСР; сестра Герман Белла Мойсеївна, 28 років, службовець (наглядач) в київському музеї російського мистецтва.

Ш. Герман до березня 1935 р. займав посаду доцента історії західних країн історичного факультету Київського державного університету¹. В березні 1935 р. був знятий з роботи в університеті за «контрреволюційну троцькістську діяльність». Маючи таке «клеймо», знайти нормальну роботу в СРСР було важко. У грудні 1935 р. – січня 1936 р. Ш. Герман працював обліковцем київської фабрики імені Карла Маркса (мабуть тому, що через підозри у «троцькізмі» на іншу роботу його просто не брали). Однак і звідти він був звільнений і останні три тижні перед арештом пробув без роботи.

Під час розгулу масових політичних репресій в СРСР 1930-х рр. (особливо після вбивства С. Кірова 01.12.1934 р.) Ш. Герман знову попав в поле зору чекістів, які вважали його «троцькістом», який не зважаючи на три арешти так і не змінив свої погляди.

У лютому 1936 р. оперуповноважений СПВ УДБ НКВС УРСР Двін виніс постанову про початок провадження справи на Германа Ш.М. Розглянувши матеріали про його «злочинну діяльність» (мабуть, доноси інформаторів НКВС) Двін зазначив, що Герман Ш.М. в минулому був активним учасником «троцькістської організації» в Києві, причому він до останнього часу «стояв на попередніх позиціях». Двін вважав, що будучи викладачем Київського державного університету Ш. Герман у своїй викладацькій роботі «протаскував троцькістську контрабанду», і був зв'язаний

з іншими «троцькістами» в Києві. Розгледівши в діяльності Ш. Германа ознаки «злочинів», які підпадали під ст. 54-10 та 54-11 КК УРСР Двін постановив згідно з ст. 93 п. 2 та 108 КПК УРСР розпочати провадження слідства у справі, а копію постанови направити прокурору по спец справам УРСР. Зазначену постанову затвердили начальник 1 відділення СПВ Брук та начальник СПВ УДБ НКВС УРСР Рахлін [4, арк. 1].

28 лютого 1936 р. оперуповноважений СПВ УДБ НКВС Двін розглянувши матеріали про діяльність Ш. Германа вирішив, що він був «активним учасником троцькістської групи у Києві». Видумавши, що його перебування на волі може негативно вплинути на хід слідства та суду, керуючись ст. 143, 145 та 156 КПК УРСР Двін постановив обрати мірою запобігання утримання Германа Ш.М. під вартою в спеціальному копусі НКВС УРСР. Копія постанови була направлена прокурору. Зазначену постанову також затвердили начальник 1 відділення СПВ Брук та начальник СПВ УДБ НКВС УРСР Рахліс [4, арк. 2].

26 лютого 1936 р. старший помічник генерального прокурора зі спецсправ УРСР Крайній розглянув матеріали СПВ УДБ НКВС УРСР на Германа Ш.М. Він повірив у чекістську небезпечність, що Ш. Герман був колишнім «активним учасником троцькістських організацій в м. Києві», за що раніше був заарештований та відправлений на північ. Але після відбуття строку покарання він повернувся у Київ і за матеріалами чекістів «залишився на своїх попередніх троцькістських позиціях», зокрема, в 1935 р. викладаючи в вищих навчальних закладах «протаскував троцькістську контрабанду». Також чекісти зібрали матеріал про його приналежність до «контрреволюційної троцькістської організації». Вирішивши, що його перебування на свободі було соціально небезпечним, Крайній постановив санкціонувати арешт Ш. Германа та притягнути його до відповідальності за ст. 54-10 і 54-11 КК УРСР [4, арк. 3].

26 лютого 1936 р. керівництво НКВС УРСР підписало ордер № 37 на арешт Ш. Германа [4, арк. 4]. 27 лютого 1936 р. чекісти провели особистий обшук у Ш. Германа [4, арк. 6]. Саме цю дату, мабуть, слід вважати часом його арешту. На наступний день 28 лютого 1936 р. співробітники УДБ НКВС УРСР Канівський, Косило і Шамит провели обшук у квартирі Ш. Германа. Під час обшуку були присутні свідки – Шумейко Лаврентій Філіпович, Кулібаба Корнелій Прокопович (можливо, сусіди). У Ш. Германа було вилучено: паспорт № 043228, трудовий список, військовий квиток, профсоюзні квитки № 1379826, та № 2880, 1 фотографія, 14 різних заміток на папері, 1 блокнот, 1 лист, 10 зошитів з рукописами, книги М. Скрипника, М. Яворського та інших [4, арк. 5]. Чимало вилучених паперів чекістами вважались «антирадянськими».

2 березня 1936 р. начальник 2 відділення СПВ УДБ НКВС УРСР Григоренко розглянув слідчий матеріал про Ш. Германа і знайшов, що «проведеними слідчими діями» встановлено участь Ш. Германа в «троцькістській контрреволюційній організації». Тому він згідно з ст. 126 та 127 КПК УРСР постановив притягнути Ш. Германа у якості обвинувачуваного, пред'явивши обвинувачення за ст. 54-11 КК УРСР. Цю постанову

¹ Київський державний університет відновив роботу у 1933 р. Після укріплення більшовицької влади він у 1921-1933 рр. мав назву Київський інститут народної освіти. Згодом, у 1939 р. КДУ став носити ім'я Т.Г. Шевченка.

затвердив капітан держбезпеки Брук, її копію направили прокурору [4, арк. 9].

29 серпня 1936 р. оперуповноважений СПВ УДБ НКВС УРСР Гречіхін ще раз розглянув матеріали про Ш. Германа і вирішив, що останній був учасником «троцькістської терористичної організації». Тому він згідно з ст. 126 та 127 КПК УРСР постановив притягнути Ш. Германа у якості обвинувачуваного, пред'явивши обвинувачення за ст. 54-8, 54-10, 54-11 КК УРСР. Цю постанову затвердили капітан держбезпеки Брук і начальник СПВ УДБ НКВС УРСР Рахліс [4, арк. 10].

Перший протокол допиту Ш. Германа датований 1 березня 1936 р. Зважаючи на тодішню практику роботи НКВС немає сумнівів, що всі свідчення проти себе Ш. Герман дав під моральним та фізичним тиском чекістів. Тому все, що він наговорив на слідстві – це нісенітниця (часто інспіровані самими слідчими), які, однак, були вкрай потрібні чекістам для того, щоб підвести його під розстріл. Слідчий – начальник 2 відділення СПВ УДБ НКВС УРСР Григоренко почав розпитувати його про перебування у політичному ізоляторі. Ш. Герман відповів, що він знаходився в політичному ізоляторі в м. Тобольську а потім у м. Верхнеуральську до січня 1929 р. Потім він був переведений у Бутирську тюрму (м. Москва) у зв'язку з поданням заяви про відхід від троцькістів. В цій тюрмі він просидів 2 місяці, після чого був звільнений.

Григоренко поцікавився, з ким і з троцькістів Ш. Герман сидів в одній камері у Верхнеуральському політичному ізоляторі. Заарештований відповів, що з ним сиділи Махарадзе, Табачников, Рапорт, Берадзе та інші. Тоді Григоренко заявив, що слідству відомо про те, що відхід Германа від «троцькістів» в 1929 р. носив «нещирий характер», і «був лише маневром». Такі обвинувачення також були досить типовими в ті часи. Григоренко запитав Германа, чи визнає він, що його відхід від «троцькістів» насправді був «дворушництвом». Далі у свідченнях Ш. Германа можна прочитати зізнання, що його «відхід від троцькістів мав дворушницький характер», і начебто перед виходом з ізолятора він про це попередив члена ізоляторного бюро Костю Костянтинова [4, арк. 12-13]. Цього слідство і добивалося.

1 квітня 1936 р. слідчий Григоренко знову допитав Ш. Германа. Цього разу він розпитував його про «контрреволюційну діяльність» викладача Київського державного університету професора нової історії Л. Сахновського. Спочатку Герман сказав, що йому про це нічого невідомо, але Григоренко заявив, що діяльність Л. Сахновського була добре всім відома, і тому слідство вимагає правдивих свідчень. Прослідували надиктовані чекістами брехливі свідчення, що «Л. Сахновський проводив контрреволюційну роботу в Київському університеті, групував навколо себе контрреволюційний елемент, вів боротьбу з партійною організацією, захищав підбраних ним на роботу людей», які, звісно, були «контрреволюційно налаштовані». Далі Герман повідав, що Л. Сахновський висував у роботі своїх ставлеників – «націоналіста» М. Зерова, «троцькістів» Нижника, Розанова, Лозовика, Левіта, був покровителем «реакційної професури» тощо. Григоренко негайно зробив висновок, що

очевидно в Київському університеті існувала «контрреволюційна троцькістська група», і запитає, чи визнає це Ш. Герман. Допитуваний вимушений був сказати, що визнає. Тоді Григоренко причепився до того, що Герман дав неправдиву відповідь на його перше питання про Л. Сахновського, і поцікавився, чому. Герман відповів, що він не зрозумів питання. Але Григоренко почав йому говорити, що він дав неправильну відповідь, бо сам був активним учасником «контрреволюційної троцькістської організації», разом з Лозовиком, Сахновським, Нижником і іншими, і намагався це приховати, а тепер остаточно заплутався. Далі став вимагати відвертих свідчень про всю контрреволюційну троцькістську роботу. Ш. Герман визнав, що він знаходився під певним впливом Л. Сахновського, але «контрреволюційною» свою діяльність не вважав [4, арк. 14-15].

Після цього фальсифікація справи тривала далі. На допиті 20 травня 1936 р. Григоренко повідомив, що слідство має матеріали про приналежність Ш. Германа до «контрреволюційної троцькістської організації» і його діяльність, як її учасника. Також сказав, що відмова Германа у 1929 р. від «троцькістів» була лише маневром, і що він «залишався троцькістом до останнього часу». Очевидно, до цього часу волю до спротиву Ш. Германа вже було зламано, бо він визнав всі ці обвинувачення і підписав протокол допиту. Далі розповів, що «з 1930 р. був зв'язаний з троцькістами, а в 1932 р. в Києві організаційно зв'язався з контрреволюційною троцькістською організацією, за завданням якої проводив контрреволюційну роботу аж до часу свого арешту». Потім наговорив, що в політичному ізоляторі ніяких завдань він не отримував, але попередив «троцькістів» Костянтинова та Ман-Невельсона, що виходить від «троцькістів» з метою маневру, з тим розрахунком, щоб в подальшому продовжувати «троцькістську роботу» далі. Після звільнення з ізолятора Ш. Герман прибув в Одесу, куди в 1930 р. повернулись з заслання «троцькісти» Ершон, Яновський, Варшавський, Тарасов. З усіма ними він був знайомий в 1920-31 рр. Чекісти вважали, що всі вони відійшли від «троцькістів» в заслання «з метою маневру і дворушництва», але не всі стояли на позиціях негайного відновлення «троцькістської» роботи. Чекісти примусили Ш. Германа говорити, що Тарасов наполягав на негайному розвороті «троцькістської» роботи, а Ершов і Яновський трималися тактики глибокого вивчення людей, обережного підходу до них, тактики створення гарно законспірованої «троцькістської організації». Ш. Герман, на думку чекістів, схилився більше до позиції останніх. Крім зустрічей та розмов Ш. Герман в той час ніякої практичної «троцькістської роботи» не вів. Найбільше він контактував з Варшавським, який був його старим другом, і хоч і залишався при своїх старих «троцькістських поглядах», але був противником якої-б то не було роботи, вважаючи її беззмисловою.

У 1931 р. Ш. Герман переїхав з Одеси до Києва. В Києві він зв'язався з троцькістами через Льва Натановича Сахновського, професора нової історії Київського інституту народної освіти (згодом – КДУ).

Звісно, що всі заарештовані чекістами викладачі КДУ повністю підтвердили свою участь в

«троцькістській контрреволюційній організації». Та й хіба могло бути інакше, коли державний терор розгорнувся на повну потужність? Навіть якби вони і відмовлялись свідчити проти себе, то протоколи за них написали би самі чекісти, ще й розписались би за них.

Слідство у справі Ш. Германа тривало, як на ті часи довго – з лютого 1936 р. аж до березня 1937 р. 7 березня 1937 р. начальник 4 відділу Головного управління державної безпеки НКВС СРСР комісар державної безпеки 3-го рангу Курський та прокурор СРСР А.Вишинський затвердили обвинувальний висновок проти Германа Ш.М. за справою № 277. Документ склав оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР мол. лейтенант держбезпеки Лівшиць, а схвалили помічник начальника 4 відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки Брук та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР майор держбезпеки Рахліс.

У обвинувальному висновку чекістами наплетено все, аби засудити заарештованого до розстрілу. Зазначалось, що НКВС УРСР була виявлена та викрита «контрреволюційна троцькістсько-терористична організація, яка очолювалась українським центром». Як було «встановлено» чекістами під час слідства, «троцькістська організація на Україні свою підривну контрреволюційну діяльність проводила під безпосереднім керівництвом Московського троцькістсько-зіновєвського об'єднаного терористичного центру». Далі – більше: «Українське троцькістське підпілля протягом всього періоду контрреволюційної боротьби з партією блокувалось з іншими контрреволюційними групами та організаціями, і в першу чергу – з українськими націоналістами». Саме за цією справою і був притягнутий до відповідальності заарештований 26 лютого 1936 р. Герман Ш.М., який за даними чекістів ще в 1927-28 рр. був активним учасником «контрреволюційної троцькістської організації». У 1929 р. він за зазначену діяльність був притягнутий до відповідальності і засуджений до увезення в політичному ізоляторі на 3 роки. Але в тому ж 1929 р. він за завданням «троцькістів» Костянтинова і Ман-Невельсона написав заяву про свій відхід від «троцькізму», і невдовзі був звільнений. На думку чекістів, в подальші роки Ш. Герман «продовжував проводити контрреволюційну роботу і підтримував в Одесі контакти з троцькістами Єршоном, Тарасовим та Яновським». Слідчі вважали, що в 1932 р. Ш. Герман переїхав в Київ і зв'язався з «одним із керівників контрреволюційної троцькістської організації», «терористом» Л. Сахновським, за завданням якого «проводив контрреволюційну роботу серед молоді в Київському університеті і залучив до організації троцькістів Косинського та Летюха». Слідчим ввижалося, що «активний учасник контрреволюційної організації Герман» знав про те, що «контрреволюційна організація зв'язана з закордонним троцькістським центром» за допомогою прибулого з Німеччини «троцькістського емісара», «агента Гестапо» Вайнбергера. Також за даними «слідства» Ш. Герман знав від Л. Сахновського, що «організація» готує замах на керівництво КП(б)У, а сам Ш. Герман «отри-

мав завдання» від Л. Сахновського «вербувати кадри терористів-бойовиків з молоді». Наплели, що «у своїй контрреволюційній діяльності Герман був зв'язаний з іншими викладачами-терористами» – Лозовиком, Левітом, Сахновським. Не забули додати, що у пред'явленому обвинуваченні Ш. Герман під час слідства визнав себе винним повністю (хто б сумнівався – авт.). Його дії чекісти «викрили» «свідченнями» викладачів Левіта, Лозовика та Л. Сахновського (всі вони на той час вже були засуджені).

На основі всього вищевикладеного, чекісти звинуватили Ш.Германа в тому, що він був учасником «контрреволюційної троцькістської організації», учасники якої 1 грудня 1934 р. вчили вбивство С. Кірова; що він за завданням організації проводив контрреволюційну роботу серед молоді в університеті і завербував в організацію Косинського і Петюха; що він знав про зв'язки організації з закордонним троцькістським центром через прибулого з Німеччини агента Гестапо Вайнбергера, а також знав про терористичні установи організації. Все підпадало під ст. 54-8 та 54-1 КК УРСР. В результаті Курський та Вишинський постановили віддати Ш. Германа суду Військової колегії Верховного суду СРСР, з застосуванням сумнозвісного закону від 1 грудня 1934 р. [4, арк. 107-110]

В той же день 07.03. 1937 р. секретарем Військової колегії Верховного суду СРСР бригадиром Фадєєвим було вручено Ш. Герману копію обвинувального висновку [4, арк. 111].

7 березня 1937 р. в м. Москві відбулось підготовче засідання Військової колегії Верховного суду СРСР. Судом його назвати важко, скоріше це було судилище. Головував корвоєнюрис² І.О. Матулевич, членами були диввоєнюрис³ А.М. Орлов і Я.П. Дементьєв, секретарем – військовий юрист 1 рангу А.Ф. Костюшко. Участь також взяв прокурор СРСР А.Я. Вишинський. Заслухавши доповідь Вишинського та обвинувальний висновок щодо Ш. Германа учасники засідання визначили, що слід погодитись з ним погодитись і справу прийняти до провадження Військової колегії Верховного суду СРСР в порядку постановки ЦВК СРСР від 01.12.1934 р. Германа планувалося судити за ст. 54-8 і 54-1 КК УРСР. Справу призначили до слухання в закритому судовому засіданні без участі захисту та обвинувачення і без виклику свідків. Міру запобігання щодо Ш.Германа залишили попередню, тобто утримання під вартою в тюрмі [4, арк. 112].

8 березня 1937 р. відбулось засідання Військової колегії Верховного суду СРСР. Головував все той же корвоєнюрис³ І.О. Матулевич, членами були ті ж диввоєнюрис⁴ А.М. Орлов і Я.П. Дементьєв, секретарем – військовий юрист 1 рангу А.Ф. Костюшко. Засідання, якщо вірити протоколу, розпочалося о 19 год. 05 хв. Головуючий оголосив, що буде слухатись справа по обвинуваченню Германа Шлеми Мойсейовича, який обвинувачувався за ст. 54-8, 54-11 КК УРСР і запропонував секретарю доповісти, хто викликався у цій справі. Секретар доповів, що підсудний Герман знаходиться в залі суду на лаві підсудних, а свідки у справі не викликались. Головуючий переконався у особистості підсудного та запитав, чи було йому вручено копію обвинувального висновку. Ш.Герман підтвердив, що ко-

² Корвоєнюрис – скорочено від «корпусний військовий юрист».

³ Корпусний військовий юрист.

⁴ Дивізійний військовий юрист.

птю він отримав. Головуючий оголосив склад суду, роз'яснив підсудному його справа на суді і запитав, чи не оголошує він відводу цьому складу суду, або комусь з суддів. Підсудний відповів, що він ніяких прохань не має, відводу суду не заявив. За пропозицією головуючого секретар зачитав обвинувальний висновок. Головуючий роз'яснив Ш. Герману в чому його обвинувачують, і запитав, чи визнає він себе винним. Підсудний Ш. Герман себе визнав повністю винним, підтвердив свої свідчення, дані під час слідства, і повідомив, що доповнити судове слідство йому нічим. Після цього головуючий оголосив судове слідство завершеним і надав підсудному останнє слово. Герман у останньому слові попросив, що він прийме будь-яке покарання для того, щоб позбавитись від свого минулого. Після цього суд вийшов на нараду для винесення вироку [4, арк. 113-114].

У оголошеному через кілька хвилин вироку було повторено всі ті ж самі звинувачення, що й в обвинувальному висновку. Псевдо суд приговорив Германа Ш.М. до розстрілу з конфіскацією всього його особистого майна. Вирок слід було виконати невідкладно [4, арк. 115].

Засідання завершилось в 19.30. Ось так за 25 хвилин викладача засудили до смерті, і всім суддям це було звично, бо така була обстановка в країні, що судили швидко і жорстоко. Жодного шансу на помилування Ш. Герман не мав.

У справі Ш. Германа зберігалась довідка начальника 12 відділення 1 спецвідділу НКВС УРСР лейтенанта держбезпеки Шевельова про те, що вирок про його розстріл було виконано 8 березня 1937 р. [4, арк. 116].

Лише після смерті Сталіна стала можлива реабілітація Ш. Германа. 17 липня 1958 р. сестра Ш. Германа – Анна Герман (Кулібаба) написала заяву в прокуратуру УРСР з проханням повідомити, чи живий її брат. Останню інформацію від нього вона отримала в 1937 р. з внутрішньої тюрми НКВС УРСР, він просив про передачу йому зимового одягу. Після цього наступні 20 років ніякої інформації про нього у неї не було [4, арк. 118].

20 листопада 1958 р. помічник військового прокурора Київського військового округу підполковник юстиції Козін розглянув архівну справу № П-414643 на Ш. Германа та скаргу його сестри і прийняв рішення для перевірки викладених у скарзі фактів провести додаткове розслідування [4, арк. 117].

У той же день заступник військового прокурора УРСР подполковник юстиції Кузнецов написав листи до Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (м. Москва, вул. Пироговська, б. 17), а також до київського та одеського обласних архівів (тоді вони знаходились в підпорядкуванні МВС) з проханням розшукати інформацію про життя та діяльність Ш. Германа [4, арк. 123]. На всі три листи невдовзі надійшли відповіді, що ці архіви інформацією про Ш. Германа не володіють.

29 червня 1959 р. Козін склав оглядову довідку за архівною справою № 024134 на Ш. Германа, за якою останній був засуджений тричі ще в Одесі у 1929-1930 рр., за «троцькізм» [4, арк. 127-129]. Також у сестри Ш. Германа зберігалась характеристика Ш. Германа від 5 вересня 1924 р., видана інститутом народної освіти м. Одеси. В ній зазначалося, що «тов. Герман за часи перебування в Інституті проявив себе стійким з витриманою пролетарською ідеологією робітником. У тяжкі роки будівництва Вищої школи, коли в ній сиділи буржуазні синки і різні антирадянські елементи, а професура явно зривала починання радянської влади, тов. Герман був одним з перших пролетарських студентів, які повели боротьбу проти саботажу і старих буржуазних традицій. Перебуваючи на виборних посадах тов. Герман неухильно проводив всі починання радянської влади, боровся з контрреволюційними і есерівськими елементами». Далі Германа рекомендували, які «цінного працівника для радянської школи, як червоного педагога, який зможе виховувати нових людей в стінах нової школи» [4, арк. 130].

Цей документ підтверджує, наскільки жорстоко радянська влада розправлялася з відданим їй людьми, не кажучи вже про її противників.

12 листопада 1959 р. Військова колегія Верховного суду СРСР у складі генерал-майора юстиції Лихачова, підполковників юстиції Моїсєєва та Ферштмана винесла рішення № 4н-1944/59, яким відмінила вирок від 8 березня 1937 р. щодо Ш. Германа і справу припинила за відсутністю складу злочину. Судді вирішили, що Ш. Герман був засуджений безпідставно, не був учасником «антирадянської троцькістської організації» і не підбирав кадри для здійснення терористичних актів над керівниками радянської партії та уряду [4, арк. 132].

Висновки і перспективи. Підводячи підсумки слід зазначити, що доля колишнього викладача КДУ Ш. Германа виявилася досить типовою для арештованих у 1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили.

Як видно з наведених матеріалів, у НКВД УРСР, вочевидь, існували «обліки неблагонадійного елемента». Саме наявність компрометуючої інформації про громадян ставала причиною їх арешту, навіть якщо інформація не була достатньо перевіреною.

Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність. Думається, що маловивчена на сьогодні постать викладача КДУ Ш. Германа повинна зайняти своє місце в історії Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Список літератури:

1. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З., Рубльов О. С. Історія під пресом ідеології // Зневажена Кліо: Зб. на пошану акад. НАН України П. Т. Тронька / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: Ю. З. Данилюк (голов. ред.) та ін. – К., 2005. – С. 3–74.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х т. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – Кн. 1. – 422 с.; Кн. 2. – 428 с.

3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 447 с.
4. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 50708-фп.
5. Довгань К.Г. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933-1941 рр.). Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008 р.
6. Заруба В. Знищення київської школи істориків М. Грушевського: За матеріалами архіву ВУАН // Сучасність. – 1996. – № 5. – С. 105–116.
7. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення / під ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – К., 2004.
8. Репресії в Україні. Бібліографічний покажчик / Упор. Є. Бабич, В. Патока. – К., «Смолоскип», 2007. – 520 с.
9. Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-і роки: Матеріали міжнарод. наук. конф., Київ, 15–16 вересня 1994 р. / НАНУ: Ін-т історії України НАНУ, Ін-т держави і права; Всеукр. та Київське т-во політв'язнів і репресованих; Редкол.: П. П. Панченко (гол.), Є. В. Пронюк (співгол.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 290 с.
10. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – 608 с.
11. Шевченко Л.В. Доля керівників Київського університету в 30-і рр. ХХ ст. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін.; Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – Вип. 20–21. – С. 511–527.
12. Юркова О. Київська історична школа М.С. Грушевського: доля науковців // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 263–280.

Николаева Н.Б.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕПРЕССИИ НКВД ПРОТИВ ПОДОЗРИТЕЛЬНЫХ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ КИЕВСКИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ НА ПРИМЕРЕ ГЕРМАНА ШЛЕМА МОИСЕВИЧА (1937 ГОД)

Аннотация

В статье рассмотрена биография преподавателя КГУ Ш.М.Германа. Проанализированы его жизнь и деятельность. Исследованы причины его ареста и негативного отношения чекистов к представителям украинской науки и образования в 1920-х-1930-х гг. Судьба бывшего преподавателя КГУ Ш. Германа оказалась довольно типичной для арестованных в 1936-1937 гг. Чекисты обвинили его в участии в выдуманный ими «троцкистской организации», в намерениях проводить террористические акты против членов Коммунистической партии и советского правительства, и уничтожили.

Ключевые слова: НКВД, аресты, репрессии, чекисты, преподаватели.

Nikolaeva N.B.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

REPRESSIONS AGAINST SUSPICIOUS FOR THE NKVD AND SOVIET POWER KIEV LECTURERS ON THE EXAMPLE OF GERMAN SHLEM MOISEYOVICH (1937)

Summary

The biography of lecturer of KSU Sh.M. Herman, his life and his activity are analyzed in this article. The causes of his arrest and security officers' negative attitude towards representatives of Ukrainian science and education in the 1920s – 1930s. The fate of the former KSU lecturer Sh. Herman was quite typical for those arrested in 1936-1937. The NKVD accused him of involvement in devised so-called «Trotskyist organization», of intentions to carry out terrorist acts against members of the Communist party and the Soviet government, and killed.

Keywords: the, arrests, repressions, secret police, lecturers.